

ictimai məhdudiyyətlər sistemi olmadan sərbəstliyi bir digəri üçün buxova sevrilir. Eyni zamanda məhdudiyyətlərin olması

sərbəst fəadliyyət üçün şəraitin son həddə qədər buxovlanmasını sübut etmir.

TEKNIKANIN İQTİSADI SƏMƏRƏSİNİN NİSBI YOLLA TƏYİN OLUNMASI

S.Q.İSMAYILOV, dissertant
Azərbaycan ET «Aqromexanika» İnstitutu

Rеспублика Texnikanın iqtisadi səmərəsi hal-hazırda da keçmiş planlı təsərrüfat sistemi üçün yaradılmış metodika əsasında təyin edilir [1]. Ancaq onun nəticələri indiki bazar iqtisadiyyatı şəraitinə uyğun gəlmir və texnikanın iqtisadi səmərəsini düzgün təyin etməyə imkan vermir. Çünki texnikanın iqtisadi səmərəsini təyin etmək üçün istifadə olunan həmin metodika keçmiş planlı təsərrüfat sisteminin qiymətlər siyasətinə, orada hərtərəfli əsaslandırılmış normativ əmsallara, taarif cədvəllərinə, metpdikaların; keyfiyyətinə, işçilərin vahid əmək haqqı sistemində və s. Əsaslanır. İndiki şəraitdə bunların hamısı ləğv edilmişdir. Normalar, normativlər, tariflər, əmək haqqları və digərlər yalnız bazar iqtisadiyyatının tələblərinə uyğun təyin olunur. Ona görə də keçmiş metodikaya əsasən müəyyənləşən iqtisadi səmərəni hər hansı bir əmsal vasitəsi ilə korrekt etmək düzgün nəticə verməz.

Beləliklə, bazar iqtisadiyyatı şəraitində texnikanın iqtisadi səmərəsinin nisbi yolla təyin olunması daha düzgün olardı.

Hazırda texnikanın istismar dövründə verə biləcəyi iqtisadi səmərə aşağıdakı kimi hesablanır [1, 2]:

$$I_s = (Z'_y - Z''_y) B_w F A \text{ manat,} \quad (1)$$

Burada, Z'_y və Z''_y - müvafiq olaraq baza kimi qəbul edilən və yeni texnika üçün gürülən işlərin xüsusi gətirilmiş xərcləri; B_w - yeni texnikanın orta illik məhsuldarlığı; A - yeni texnikanın orta illik buraxılışı və ya təsərrüfatlarda miqdarı; F - texnikanın istismar dövründə onun illik iqtisadi səmərəsinin toplanma əmsalındır. Bunun qiymətini texnikanın istismar ümründən asılı olaraq aşağıdakı kimi təyin edirlər. [3]

Bu göstərici;

5 il götürülsə, $F=3,79$;

10 il götürülsə, $F=6,75$;

15 il götürülsə, $F=7,6$ qəbul edilir.

Düstur (1)-in köməyi ilə həm yeni, həm də baza texnikası üzrə gürülən işlərin xüsusi gətirilmiş xərcləri aşağıdakı kimi hesablanır:

$$Z_y = \frac{1}{B} (S_x + E_H K_x), \quad (2)$$

Burada, S_x - cari xərclər, manatla; K_x - əsaslı xərclər, manatla; E_H - əsaslı xərclərin səmərəliliyinin normativ əmsalındır. Bunun qiyməti 0,15-0,2 qəbul edilir [1,3].

Öz növbəsində texnikaya qoyulmuş əsaslı xərclər aşağıdakı komponentlərdən ibarətdir.

$$K_x = Q + K_T + K_{ax} \text{ manat,} \quad (3)$$

Burada Q - texnikanın satış qiyməti, manatla; K_T - texnikanın gətirilməsi və quraşdırılması üçün əsaslı xərclər, manatla; K_{ax} - texnikanın istismarı ilə bağlı əsaslı xərclər, manatla.

Texnikanın istismarı zamanı çəkilən cari xərclər isə aşağıdakı kimi hesablanır:

$$S = S_{sh} + S_{am} + S_{at} + S_{tx} + S_{van} + S_{vax} + S_{das}$$

Burada S_{sh} - texnikanın idarə edən əmək haqqı, manatla; S_{am} - texnikanın amortizasiya xərcləri, manatla; S_{at} - texnikanın əsaslı təmir xərcləri, manatla; S_{tx} - texnikanın texniki xidmət və cari təmir xərcləri, manatla; S_{van} - texnikaya tələb olunan yanacaq xərcləri, manatla; S_{vax} - texnikaya tələb olunan yağlama xərcləri, manatla; S_{das} - texnikanın bir iş yerindən başqa iş yerinə daşınma xərcləri, manatla.

Yuxarıda deyildiyi kimi səmərələşdirilmiş texnikanın bir çox göstəriciləri baza texnikasının müvafiq göstəriciləri ilə eyni qalır. Yəni, hər iki texnikanın əsaslı xərclərini eyni götürmək olar:

$$K' = K''$$

Bununla yanaşı əsaslı xərclərin səmərəliliyinin normativ əmsalını da eyni götürmək olar:

$$E'_H = E''_H$$

Cari xərclərin tərkib hissəsini təhlil et-

sək, yanacaq xərcləri istisna olmaqla, yerdə qalan xərclərin də hamısını eyni qəbul etmək mümkündür. Araşdırmalar göstərir ki, baza texnikasının yanacaq sərfi yeni kimi qəbul edilən texnikanın yanacaq sərfindən artıqdır:

$$S'_{yan} > S''_{yan}.$$

Bu xərcləri bir-birinə mütənəşib götürsək, yazı bilərik:

$$S''_{yan} = S'_{yan} K_{yan}$$

Onda $0 < K_{yan} < 1$.

Həm təkmilləşdirilmiş, həm də baza texnikasında eyni gücə malik mühərrikdən istifadə olunduğu üçün, təkmilləşdirilmiş texnikanın mühərrikinin gücündən səmərəli istifadə edilməsi nəticəsində daha böyük həcmdə işin görülməsi mümkün olmaqla belə texnikanın məhsuldarlığı da baza texnikasının məhsuldarlığından artıq olacaqdır.

Bunları nəzərə alıb və iqtisadi səmərəliliyi təyin edən düsturda (1) yerinə qoysaq, aşağıdakıları alırıq:

$$I_s = (Z'_y - Z''_y) B'_w F A = (Z'_y - Z''_y) K_{mah} B'_w F A = K_{mah} B'_w F A = \left[\frac{S' + E'_H K'_x}{B'_w} - \frac{S''_x + E'_H K'_x}{B'_w} \right];$$

$E'_H K' = E''_H K''$ olduğundan,

$$I_s = K_{mah} B'_w F A \frac{1}{B'_w} \left[(S' + E'_H K'_x) - \frac{S''_x + E'_H K'_x}{K_{mah}} \right] = K_{mah} F A \cdot \frac{S'_x K_{mah} + E'_H K'_x K_{mah} - S''_x - E'_H K'_x}{K_{mah}} = F A [E'_H K'_H (K_{mah} - 1) + K_{mah} (S'_{ah} + S'_{am} + S'_{al} + S'_{ix} + S'_{yan} + S'_{yag} + S'_{das}) - S''_{ah} - S''_{am} - S''_{al} - S''_{ix} - S''_{yan} - S''_{yag} - S''_{das}]$$

olar. Aşağıdakı əlaqələri də nəzərə alaq:

$$\begin{aligned} S'_{ah} &= S''_{ah}; & S'_{am} &= S''_{am}; & S'_{al} &= S''_{al}; \\ S'_{ix} &= S''_{ix}; & S'_{yan} &= S''_{yan}; & S'_{yag} &= S''_{yag}; \\ S'_{das} &= S''_{das}; & S'_{yan} &< S''_{yan}; & S''_{yan} &= K_{yan} S'_{yan}; \\ K_{yan} &< 1. \end{aligned}$$

Bunları sadələşdirsək, yazı bilərik:

$$I_s = F A [(K_{mah} - 1) (E'_H K'_x + S'_{ah} + S'_{am} + S'_{al} + S'_{ix} + S'_{yan} + S'_{yag} + S'_{das}) + S'_{yan} (1 - K_{yan})] \quad (1')$$

Alınan nəticədən aydın görünür ki, texnikanın təklif olunan yolla istifadə-

sindən əldə edilən iqtisadi səmərə iki səbəbdən yaranır:

1. Məhsuldarlığın artmasından;
2. Yanacaq sərfinin azalmasından.

Bunlar isə axırıncı düsturda (1') vuran əmsallar kimi götürülən $(K_{mah} - 1)$ və $(1 - K_{yan})$ ifadələrin vasitəsi ilə müəyyənləşir.

Təyin etdiyimiz $K_{mah} = 1,2$; $K_{yan} = 0,85$ qiymətlərini (1')-də yerinə yazsaq, alırıq:

$$I_s = 0,2 F A [(E'_H K'_x + S'_{ah} + S'_{am} + S'_{al} + S'_{ix} + S'_{yan} + S'_{yag} + S'_{das}) + 0,15 S'_{yan}].$$

Texnikanın istismar ömrünü 7 il götürsək, onda iqtisadi səmərənin toplanma əmsalı $F = 5$ alınır [3]:

$$I_s = 0,2 \cdot 5 A [(E'_H K'_x + S'_{ah} + S'_{am} + S'_{al} + S'_{ix} + S'_{yan} + S'_{yag} + S'_{das}) + 0,15 S'_{yan}] \text{ man.}$$

Əgər bu göstəricini sahibkar təsərrüfatlarında istifadə edilən bir aqreqat üçün hesablasaq, onda $A = 1$ qəbul edib, bu texnikanın istismar dövründə verdiyi səmərəni belə hesablayırıq:

$$I_s = (E'_H K'_x + S'_{ah} + S'_{am} + S'_{al} + S'_{ix} + S'_{yan} + S'_{yag} + S'_{das}) + 0,15 S'_{yan} \text{ man.}$$

Konkret maşın-aqreqat üçün bu göstəricini (DT-75 M markalı traktorla aqreqatlaşdırılmış 4 gövdəli kotanla birlikdə qiymətini 120 milyon götürsək, traktor 113 milyon manat, kotan 7 milyon manat) aşağıdakı kimi hesablamaq olar:

$$I_s = (0,15 \cdot 120.000.000 + 1.800.000 + 2.428.570 + 488.000 + 3.975.000 + 0,1 \cdot 3.975.000 + 0,15 \cdot 3.975.000) = 27.685.320 \text{ manat.}$$

İqtisadi səmərəni həmin maşın-aqreqatın bir istismar ili üçün hesablasaq, 3.955.046 manat alırıq.

Beləliklə, sahibkar təsərrüfatlarında təkmilləşdirilmiş və ya səmərəli texnologiya ilə işlədilən texnikanın müəlif işləri yerinə yetirməsi nəticəsində onun iqtisadi səmərəsini nisbi yolla hesablamaq olar.

Texnikanın istismar dövrü üçün nisbi yolla hesablanmış iqtisadi səmərəliliyinin həcmi onun illik cari xərcləri ilə bir ilə düşən əsaslı xərcinin və bir ildə qənaət edilən 15 faiz yanacağın dəyəri cəminin 20 faizinə bərabər olur.

ƏDƏBİYYAT

1. Методика (основные положения) экономической эффективности использования в хозяйственной техники. Изобретений, рационализаторских предложений. Москва, 1977, ст. 234.
2. Гилула М.Д. Гилула М.М. Определение эффективности сменного рабочего оборудования строительных машин. Тр. МИСИ, Москва 1979 ст. 19-21.
3. Бауман В.А. Гилула М.Д. "Технико-экономическое прогнозирование параметров машин". Москва 1980 ст. 234.